

Kur'an'da Sütün Oluşumundan Bahseden Âyet Bağlamında Bilimsel Bilginin Tefsirde Kullanılmasının Seyri

Abdulkadir KARAKUŞ

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye
Assoc. Prof., Siirt University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Siirt, Türkiye
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2387-2402> | ROD ID: <https://ror.org/05ptwtz25>
konevi61@hotmail.com

Makale Bilgileri	Öz
<p>Makale Geçmişi Geliş : 18.03.2023 Kabul: 08.08.2023 Yayın: 30.12.2023</p> <p>Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Nahl Sûresi, Mü'minûn Sûresi, Sütün Oluşumu.</p>	<p>Allah, Kur'an'da, ibret alınması gereken pek çok olaydan bahsetmekte ve bunların kendi güç ve kudretine şahitlik ettiğini haber vermektedir. Bu sebeple öteden beri tefsirlerde, sağlam hayvanlardan ibret alınması gerektiğinden hareketle, sindirilmek için iškembeye bulunan, gıdalarla kan arasından süzülüp gelen muhteşem içecek olan sütün bahseden âyetler ele alınmış ve bu âyetlerden alınması gereken ibretin daha iyi ortaya çıkması için sütün nasıl oluştuğuyla ilgili yorumlar yapılmıştır. Bu makalede, sütün oluşumundan bahseden âyetten hareketle ilk dönemlerden başlamak üzere günümüze kadar sütün nasıl oluştuğuna dair yapılan yorumlar ele alınmıştır. Bu esnada, kaleme alınan ilk tefsirlerden itibaren, konuya yer veren eserlerde hem bilimsel bilginin ele alınış biçimi ve gelişimi hem de bu tür bilginin tefsirde kullanılış biçimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalar, dini bilginin, Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği âyetleri, bilimsel bilginin ise Allah'ın evrene ve tüm varlığa nakşettiği âyetleri anlamaya yönelik bir faaliyet olduğu tezinden yola çıkılarak yapılmıştır. Böylece bilime taalluk eden hususların her devre göre farklılık arz edeceği gözler önüne serilmiş; bugünden geçmişe bakarak geçmişi yargılamanın doğru olmadığı gibi geçmişte söylenenleri vahiyle aynı kategoride değerlendirmenin de doğru olmayacağı üzerinde durulmuştur.</p>

The Course of The Use of Scientific Knowledge in Tafsir in The Context of The Verse Mentioning The Formation of Milk in The Qur'an

Article Info	Abstract
<p>Article History Received : 18.03.2023 Accepted: 08.08.2023 Published: 30.12.2023</p> <p>Keywords: Tafsir, Qur'an, Sûrat al-Nahl, Sûrat al-Mu'minûn, Formation of Milk.</p>	<p>In the Qur'an, Allah mentions many events that should be taken as an example and informs us that they bear witness to His power and might. For this reason, the Qur'anic exegetes have long discussed the verses that mention milk, which is a wonderful drink that is filtered between food and blood in the rumen for digestion, and commented on how milk is formed in order to better reveal the lesson that should be taken from these verses. In this article, starting from the verse that mentions the formation of milk, the interpretations of how milk is formed from the early periods to the present are discussed. In the meantime, it is tried to reveal the way scientific knowledge is handled and developed in the works that include the subject from the first tafsirs written, as well as the way such knowledge is used in tafsir. These explanations are based on the thesis that religious knowledge is an activity aimed at understanding the revelations sent by Allah through His prophets, while scientific knowledge is an activity aimed at understanding the revelations that Allah has engraved in the universe and all existence. Thus, it was revealed that the issues pertaining to science would differ according to each era. It was emphasized that it would not be right to judge the past by looking at it from today, and to evaluate what was said in the past in the same category as revelation.</p>

Atıf/Citation: Karakuş, Abdulkadir. "Kur'an'da Sütün Oluşumundan Bahseden Âyet Bağlamında Bilimsel Bilginin Tefsirde Kullanılmasının Seyri". *Akif* 53/2 (2023), 231-247. <https://doi.org/10.51121/akif.2023.42>

"This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0)" / Bu makale, **Atıf-GayriTicari (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı** altında lisanslanmıştır."

Giriş

Allah'ın vahiy yoluyla gönderdiği âyetlerinin yanında evrene ve içindeki tüm varlığa yaratılış gayelerini ve hareket tarzlarını bildirmek gayesine matuf olmak üzere vaz ettiği âyetleri de vardır. Vahiy yoluyla gönderdiği âyetleri anlamaya çalışmak genel manada dinin konusunu, evrene ve tüm varlıklara nakşettiği âyetleri anlamak da bilimin konusunu oluşturmaktadır.

Kur'an'ın inmeye başladığı günden itibaren bu kitabı anlamaya yönelik faaliyetler de başlamış, Kur'an'ın ilk muhatapları anlayamadıkları hususları Hz. Peygamber'den sorup öğrenme yoluna gitmişlerdir. Kur'an'ın kendisine indirildiği Hz. Peygamber'e tüm problemlerini sorarak halletme imkân ve ayrıcalığına sahip olan ilk Müslümanlar, meraklarını gidermek için özellikle Kur'an'da ayrıntıya girilmeyen evrenin ve varlığın sırlarıyla ilgili âyetlerin detayları hakkında, konuyu daha ayrıntılı bildiğine inandıkları başta Ehl-i kitap olmak üzere Hz. Peygamber'den başkalarına da sorular sormuşlardır. Daha sonraları İsrâiliyat olarak adlandırılarak tefsirde önemli bir problem haline gelecek olan bu durum aslında kendi döneminde çok da garipsenecek bir mesele olarak görülmemiştir. Özellikle Ehl-i kitaba bu tür soruların sorulması ile ilgili olarak Hz. Peygamber herhangi bir yasak koymamış, ancak dinin aslı olmayan bu tür konularda seçici ve dikkatli olmayı tavsiye ederek şöyle buyurmuştur: "Ehl-i kitabı ne tasdik edin, ne de yalanlayın. 'Allah'a, bize ve size indirilene iman ettik.' deyin."¹ Bu sebeple öteden beri Müslümanlar, Kur'an'ın teferruata girmediği, ancak daha ayrıntılı anlamlar için akıl yürütmeye yönlendirdiği hususlarda, zamanlarının bilgi kaynaklarına müracaat etmişlerdir.

Kur'an'ın; dinle ilgili açıkça ortaya koyduğu beyanları yanında dinin aslına taalluk etmeyen, işin nasıl gerçekleştiğini anlamayı, gözlem ve deney esaslı araştırmalara havale ettiği hususlar da mevcuttur. Mesela Kur'an'ın muhataplarını sık sık göklerden, yeryüzünden, dağlardan, denizlerden ve bunların içinde bulunanlardan ibret almaya çağırdığı hususlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Çünkü Kur'an, yaratıcının kim olduğu, yaratılışın niçin gerçekleştiği gibi mutlaka vurgulanması gereken hususları hiçbir tereddüde meydan vermeyecek şekilde açıkça beyan etmiştir. Ancak yaratılışın nasıl gerçekleştiğine dair bazı ipuçları vermekle birlikte ayrıntıya girmemiş, konunun anlaşılması için insanları gözlem ve deneye dayalı araştırmalar yapmaya yönlendirmiş, hatta teşvik etmiştir.²

Tefsirlerde Kur'an'ın ayrıntıya girmediği, "Varlıkların nasıl oluştuğu veya yaratıldığı" ile ilgili konularda baştan beri zamanın bilgi kaynakları kullanılarak yorumlar yapılmış ve âyetler bu bilgiler ışığında anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu tür tefsirlerin, bilginin tekâmülüyle orantılı olarak değişikliğe açık olmak gibi bir yönü her zaman olmuştur. Her dönemin, Kur'an tefsiriyle

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), "Şehâdât", 29; "Tefsîr", 13; "İ'tisâm", 25; "Tevhîd", 51; Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "İlim", 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 28/460; Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 10 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983), 6/110-111, 10/312, 314; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 15/210; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415/1994) 22/349-351; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr, 1432/2011), 3/321; 20/487.

² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Akbaş, "Kur'an ve Bilim: Kur'an'ın Söylemleri Açısından Kur'an-Bilim İlişkisi", *Bilim Tarihi ve Felsefesi Sempozyumu*, ed. Ömer Bozkurt (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2016), 254-279.

uğraşan âlimleri, bu yorumları zamanının bilimsel verileriyle güncellemek durumundadır. Eğer bu güncelleme yapılmayıp ihmal edilecek olursa yorumlar, tarihin belirli bir devresine kilitlenip kalmaya mahkûm hale gelecektir.

Bu makalede Allah'ın güç ve kudretinin önemli şahitlerinden biri olan ve sağlam hayvanlardan elde edilen sütle ilgili bilgiler veren âyetlerin, ilk dönemlerden itibaren müfessirlerce bilimsel bilgiler çerçevesinde ne şekilde yorumlandığı konusu ele alınacaktır. Bu konuyu işlerken, müfessirlerin sütün oluşumunu anlamlandırma süreci üzerinde durulacak, böylece Kur'an'ın doğrudan konusu olmayan ancak ibret almak için iyi anlaşılması gereken âyetlerin tarihsel süreç içerisinde nasıl anlaşıldığı da ortaya çıkmış olacaktır. Bu konuyla ilgili belli başlı müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması bu makaleyi özgün kılan sebeplerin başında gelmektedir.

Makalede önce süttten ibret alınması gerektiğiyle ilgili âyetler aktarılacak ardından bu âyetlerin vurguladığı ibrete medâr olan, "Sütün nasıl oluştuğu" ile ilgili klasik ve daha sonraki dönemlerde yazılmış tefsirlerde, buna dair açıklamalara yer veren müfessirlerin yorumlarına yer verilecektir. En sonunda da Allah'ın kudretinin büyüklüğünün daha iyi anlaşılmasına bir katkı sunmak gayesiyle güncel bilimsel verilerden hareketle sütün nasıl oluştuğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Hayvanlardaki Sütün Değeri Üzerine Âyetler

Allah Kur'an'da, insanlığa doğruyu göstermek üzere görevlendirdiği peygamberinin davetine kayıtsız kalan inkârcılara güç ve kudretini göstermek üzere her gün şahit olunan, faydalanılan ve göz önünde olduğu için de sıradanlaşıp önemi fark edilemeyen bazı kevnî hakikatlere dikkat çekmektedir. Bu minvalde, ölümden sonra dirilip hesap vermeyi inkâr edenlere kudretini hatırlatarak yeniden diriltme dâhil olmak üzere her şeye gücünün yeteceğini anlatmak üzere³ sağlam hayvanlardan elde edilen ve insanlığın faydasına sunulan sütle ilgili şöyle buyurmaktadır:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً لَتُسْقِيَكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ * وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ

"Sizin için sağlam hayvanlarda, ibret alacağınız şeyler vardır. Size onların sütlerinden içiririz. Onlarda sizin için birçok başka faydalar daha vardır; (mesela) onların etlerinden yersiniz, denizde gemilere bindiğiniz gibi karada da bunlara biner ve yüklerinizi taşırsınız."⁴

Yine aynı şekilde Allah, güç ve kudretine dikkat çekmek üzere yeryüzünü yağmurla sulayıp pek çok nimet yanında hayvanlar için de çeşitli besinler lütfettiğini bildirmektedir. Bunları yiyen hayvanların bu yiyeceklerden aldığı güçle vücudunun canlılığını koruyacağı kan, buna ilaveten hem kendi neslinin devamı için yavrusuna hem de rızık olması için insanlara süt verdiğini hatırlatarak şöyle buyurmuştur:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً لَتُسْقِيَكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِعًا لِلشَّارِبِينَ

"Sizin için sağlam hayvanlarda da ibret alacağınız hususlar vardır. Nitekim size hayvanların karınlarındaki, sindirilmekte olan besinler ve kan arasından süzülüp gelen, içenlere lezzet veren saf süt içirmekteyiz."⁵

³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şilbî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/72.

⁴ el-Mü'minûn 23/21-22.

⁵ en-Nahl 16/66.

Âyetlerdeki “الأنعام” “*el-En'âm*” sözcüğü, lügatlerde “Deve” anlamıyla ön plana çıkıyor olsa da koyun, keçi, sığır başta olmak üzere⁶ etinden ve sütünden faydalanılması helal olan tüm hayvanları ifade etmektedir.⁷ Âyetler, yeryüzündeki bitkilerden yiyen sağmal hayvanların bu besinlerden hem kan hem süt hem de sindirilip atılan artık maddeler üretme kabiliyetlerini öne çıkarmaktadır. Böylece onlardaki bu özelliği, eşsiz bir planlama ve yaratmayla var edenin Allah olduğu, bundan ibret alınarak, yaratma gücü açısından eşsiz ve benzersiz olan Allah'a iman ve itaat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu âyetler okunduğunda, müminlerde, Allah'ın gücünün ihtişamına dair bir fikir oluşmakta ve bütün bunları yaratanın Allah olduğu, O'nun yaratmada eşsiz ve tek olduğu, bu güç karşısında teslimiyet ve itaatten başka yapılacak hiçbir şeyin olmadığı anlaşılabilir. Zira hayvanların yediği besinlerden kan, kandan da sütün süzülerek insanlar için muhteşem bir içecek üretilmesi, kıpkırmızı kanın içinden bembeyaz bir sütün çıkarılması karşısında, bu mucizeyi yaratan Allah'a imandan başka bir seçeneğin olmadığı gün yüzüne çıkacaktır.

Bu anlamların yanında, “Acaba Allah, hayvanlardaki bu özelliği ne şekilde yarattı?” veya “Allah, bu hayvanların süt verebilmeleri için nasıl bir mekanizma oluşturdu ki bunlar böylesine muhteşem bir içeceği imal edebiliyorlar?” şeklinde bir soru ile muhatap olunduğunda, bu sorunun cevabının Kur'an'daki âyetlerden elde edilmesi mümkün görünmemektedir. Çünkü bu sorunun cevabını vermek Kur'an'ın görevi ve hedefleri arasında bulunmamaktadır. Bu sorunun cevabını bulmak isteyenlerin müracaat edecekleri kaynak, Allah'ın hayvanlara naksettiği âyetlerin anlamını çözmeyi gaye edinen bilimdir. Zaten Yüce Allah da, bu sorunun cevabını merak eden bir kimseye, olaylardan ibret almayı, yani akli devreye sokup gözlem ve deneye dayalı bilimsel araştırmalar yapmayı öğütlemektedir. Aynı sorunun cevabı sadedinde bir âyette şöyle buyurmaktadır:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ

“Devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?”⁸

Bu âyette de devenin yaratılış özelliklerinin incelenip araştırılması istenmektedir. Bu sebeple süttten bahseden âyetlerle ilgili olarak tarihi süreç içerisinde müfessirler “Sütün nasıl oluştuğu” ile ilgili kendi dönemlerinin bilgi kaynaklarını kullanarak o devirdeki bilgi birikimi çerçevesinde âyetleri anlamaya çalışmışlar ve Allah'ın yaratmadaki eşsiz gücünü ve kudretini dikkatlere sunmaya gayret etmişlerdir. Sözün burasında ilk dönemlerden başlayarak sütün nasıl oluştuğuna cevap aramaya çalışarak bu konuya temas etmiş olan müfessirlerin yorumlarını vererek hem onların âyetleri anlama biçimlerini hem de sütün oluşumu ile ilgili bilgilerin tarihi seyrini dikkatlere sunmak konunun anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacaktır.

⁶ Ebû Abdirrahman el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmirâî (b.y.: Dâru ve Mektebetü Hilâl, ts.), “n'am”, 2/162; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüğâ ve sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 407/1987), “n'am”, 5/2043; Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem 1412), “n'am”, 815; Ebü'l-Fadl Cemâlüddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “n'am”, 815; 12/585.

⁷ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî / Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 7/462.

⁸ el-Gâşiye 88/17.

2. Hayvanlarda Sütün Oluşumuyla İlgili Yorumlar

2.1. Klasik Dönem

Daha önce de ifade edildiği gibi sütün bahsedilen âyetlerden, Kur'an'ın verdiği mesaj açıkça anlaşılabilen, hayvanlara süt üretme kabiliyetini lütfedenin Allah olduğu kavranmaktadır. Ayrıca sütün, hayvanların yavrularına ve insanlara rızık olması, insanların da bu olaydan ibret alarak Allah'a bağlılıklarının artması için var edildiği bildirilmektedir. Âyette ve Kur'an'ın başka herhangi bir yerinde sütün nasıl oluştuğuna dair detaylı bir malumat verilmemekte, eğer merak edilecek olursa bu bilginin, konuyu ibretle inceleyip gözlem ve deneye dayalı faaliyetler yapmakla elde edilebileceğine dolaylı olarak işaret edilmektedir. Dolayısıyla sütün nasıl oluştuğunu bildirmek, Kur'an'ın hedeflediği gayeler arasında bulunmamaktadır. Buna rağmen müfessirler, merak saikiyle bu sorunun cevabını araştırmış, ulaştıkları sonuçları da tefsirlerine kaydetmişlerdir.

Bu bölümde, müfessirlerin görüşleri incelenmiş ve böylece hem sütün oluşumuyla ilgili açıklamaların seyri ortaya konmaya çalışılmış hem de bilimsel bilginin tefsirde kullanılmasının usul ve esasları belirlenmeye gayret edilmiştir. Klasik tefsirlere bakıldığında, sindirilmiş gıdalar, süt ve kan üçlüsünün alt alta veya üst üste olmasına rağmen bunların tadının, renginin ve kokusunun birbirine karışmadığı üzerinde durulmuş ve böylece Allah'ın güç ve kudretine dikkat çekilmiştir. Makalede, bu tür kısa yorum yapan tefsirlerdeki açıklamalar üzerinde durulmamış, özellikle sütün nasıl yaratıldığına dair dönemin bilimsel anlayışını yansıtan yorumlar veya bilimsel sayılabilecek veriler üzerinden yapılan değerlendirmeler esas alınmıştır.

Sütün nasıl oluştuğu sorusuna cevap aramak üzere ilk tefsirlerden itibaren bir araştırma yapıldığında, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda ilk yorum yapanın Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944) olduğu görülecektir. O, Nahl Sûresi'ndeki âyette sütün besin artıklarıyla kan arasından süzülüp gelerek oluştuğu ile ilgili ifadeye yönelik olarak Abdullah b. Abbâs'tan (ö. 68/687-88) şöyle bir rivayet nakletmiştir: "Hayvanın yediği yem işkembeye inince işkembe onu sindirir. Sindirim sonucunda besin artıkları alt tarafta kalır, kan bunun üzerine çıkar, süt de kan ile artıklar arasına yerleşir. Sonra ciğerler devreye girer, bunun sonucunda kan ayrışarak damarlara, süt de memelere gönderilir, besin artıkları ise işkembede olduğu gibi kalır."⁹

Mâtürîdî, bu alıntıdan sonra döneminin filozofları tarafından aynı konuyla ilgili şu şekilde yorumlar yapıldığını bildirmiştir: "Yem hayvanın işkembesine ulaştığında orada sindirilmiş artık haline gelir, sonra bundan kan, en sonunda da süt meydana gelir. Süt, tıpkı rahme düşen meninin önce rahime tutunmuş bir embriyo sonra da bir çiğnem et parçası haline geldiği gibi belli evrelerden geçerek oluşur." Bunlara ilaveten başka filozofların da şöyle dediklerini nakletmiştir: "Yem, önce sindirilmiş besin sonra kan sonra da süt haline gelir." Bu nakillerden sonra da kendi fikrini şu cümlelerle ortaya koymuştur: "Aktarılan bilgiler çerçevesinde sütün akış yolunun artıklarla kan arasından olması muhtemeldir. Bu söylenenlerden hangisi hakikate uygun olursa olsun her bir görüş, sütün oluşumunun Allah'ın lütfü sayesinde gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir."¹⁰ Mâtürîdî, sütün oluşumuyla ilgili bu yorumları aktardıktan sonra gübre, kan ve sütün tadının, renginin ve kokusunun birbirine karışmadan insanlara sunumunun nasıl gerçekleştiğini tam olarak anlamamanın asla mümkün olamayacağını beyan etmiştir. Sonunda da bu kadar muhteşem bir içeceği hayret edilecek bir ihtişamla yaratan Allah'ın, tüm

⁹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 6/527.

¹⁰ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 6/527.

varlıkları yoktan var etmeye kâdir olduğunu belirtmiş, “En doğrusunu Allah bilir” mesajıyla da âyetin tefsirini tamamlamıştır.¹¹

Mâtürîdî burada sütün oluşumuyla ilgili bilgileri, döneminin bilgi kaynaklarını kullanarak ortaya koymuş; âyeti, devrinin tedavülde olan bilgilerinin yardımıyla tefsir etmiştir. Bugünden o güne bakarak yapılan bu tefsiri küçümsemek asla doğru değildir. Zira yapılan bu yorum, o günün şartları içerisinde Allah'ın kudretini anlatmaya yönelik bir fonksiyon icra etmiş ve insanların Allah'ın gücü karşısındaki acizliklerini anlamalarına çok önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Mâtürîdî'yi bu ve benzeri yorumları üzerinden tenkit etmek veya onun bu tür yorumlarını kutsayarak bütün güncel bilgileri reddetmek sağlıklı değildir. Zira Kur'an'ın mesajının çağın idrakine sunumu, ancak yorumlandığı dönemin bilgi kaynakları kullanılarak gerçekleştirilebilir.

Sağmal hayvanlarda sütün oluşumuyla ilgili bilgiler aktaran bir diğer müfessir, Mâtürîdî ile çağdaş olan Ebü'l-Leys es-Semerkindî'dir (ö. 373/983). Bu müfessir tefsirinde, sütün besin artıkları ile kan arasından çıkmasının nasıl gerçekleştiği ile ilgili olarak İbn Abbâs'tan nakledilen rivayeti aynen aktarmaktadır. Daha sonra da bazılarının şöyle bir yorum yaptığını belirtmektedir: “Yem işkembeye intikal ettiğinde ciğerin hararetiyle kan haline dönüşür, sonra damarlara intikal eden kan memeye ulaşır, burada memenin serinliği ile süt haline dönüşür, eğer memede bir hastalık söz konusu olursa o zaman memeden süt yerine kan akar.”¹² Bu yorum Mâtürîdî'nin yaptığı yorumlarla büyük benzerlik göstermektedir. Zaten her iki müfessir de aşağı yukarı yakın dönemlerde yaşamışlardır. Bu yüzden Semerkandî de yaşadığı dönemin bilgi kaynaklarını kullanarak âyeti yorumlamaya çalışmış ve Allah'ın hayvanlarda var ettiği süt verme kabiliyetinin keyfiyetini, zamanın geçerli bilgilerini kullanarak anlatmaya gayret etmiştir. Onun yaptığı bu yorum, kendi dönemine göre yeterli ve ikna edici bir özellik taşıırken daha sonraki dönemler için yetersiz kalmıştır. Bunun sebebi, bilimin devamlı yenilenen, tekâmül ve terakki eden bir özellik arz etmesidir.

Ebü' İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî (ö. 427/1035) de sütün nasıl oluştuğu hakkında yorum yapmış, İbn Abbâs'tan gelen rivayeti aynen tekrar etmiştir.¹³

Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî (ö. 468/1076), yazmış olduğu üç tefsirin en hacimli olan *el-Basît*'de sütün oluşumu ile ilgili olarak daha önceki müfessirlerin kullandığı İbn Abbâs rivayetini aynen kullanmış ve yorumunu bu rivayet üzerine bina etmiştir.¹⁴ Vâhidî bu bilgileri en son kaleme aldığı, diğer ikisine göre orta hacimdeki bir tefsiri olan *el-Vasît*'te de aynen tekrarlamıştır.¹⁵

Vâhidî, İbn Abbâs'tan nakledilen rivayeti aynen kullanmış, böylece sütün kan ve besin artıkları arasından geçerek oluştuğunu ve bu esnada da süte Allah'ın kudretiyle kan ve gübreden en küçük bir şeyin bulaşmadığını beyan etmiştir. Böylece sütün, mesane yoluyla dışarı çıkan ve idrara bulaşmadığını iddia ettiği meni gibi temiz olduğuna hükmetmiştir. “İdrar yolundan çıkan meni de tıpkı süt gibi kendisine idrardan hiç bir şey bulaşmadan temiz olarak çıkabilir” diyerek sütün oluşumunu, fikhî bir hükme kaynak kılmıştır.¹⁶ Ancak bu örnekte de

¹¹ Mâtürîdî, *Tefsîru'l-Mâtürîdî*, 6/527.

¹² Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/280.

¹³ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. el-İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 6/27.

¹⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. Heyet (Suud: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1430), 13/113.

¹⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/70.

¹⁶ Vâhidî, *el-Basît*, 13/114; Vâhidî, *el-Vasît*, 3/70.

görüldüğü gibi hatalı yorumlar, başka yanlışların kapısını aralayabilmekte, yanlış hükümlerin ortaya çıkmasına zemin oluşturabilmektedir. Zira o günkü anlayışın aksine ileride de görülebileceği üzere günümüz verilerine göre sindirilmiş gıdalarla kanın ve sütün fiziksel bir teması asla söz konusu değildir. Bu durum, idrarın çıktığı kanaldan çıkarak onunla fiziksel bir teması olan meniye, sindirilmiş gıdalar ve kanla fiziksel teması olmayan süte kıyas etmenin doğru olmadığını göstermektedir.

Vâhidî'den hemen sonraki dönemde yaşamış olan Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 489/1096) de tefsirinde, sütün nasıl oluştuğunun cevabını aramış ve o da İbn Abbâs'tan gelen rivayeti aynen aktarmıştır.¹⁷ Burada görüldüğü gibi Sem'ânî'nin yaşadığı dönemde hayvanların sindirimi konusundaki bilgiler bundan ibarettir. Sem'ânî de bu bilgileri kullanarak doğruluğuna kanaat getirdiği bir yorumu tefsirine dâhil etmiştir.

Sem'ânî'den yaklaşık çeyrek asır sonra vefat eden Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Begavî (ö. 516/1122), yazdığı tefsirde sütün oluşumu konusuna temas etmiş, yorumunda öncekiler gibi İbn Abbâs'tan yapılan rivayeti¹⁸ esas almıştır.

Zemahşerî (ö. 538/1144) de tefsirinde, kendi zamanındaki verileri kullanarak sütün oluşumu hakkında yorumlar yapmış ve âyete önce şöyle bir anlam vermiştir: "Allah, besin artıkları ile kanın kendisini sarmaladığı, ama aralarında Allah'ın kudretiyle var ettiği bir perde bulunduğu için hiçbirinin renk, tat ve kokusunun birbirine karışmadığı ılık bir süt yarattı." Sonra da sütün oluşumunu İbn Abbâs'ın yorumuna yakın bir yaklaşımla ve onun adını vermeden şu şekilde izah etmiştir: "Söylendiğine göre hayvan yemi yiyip de yem işkembeye indiğinde yem orada sindirilir. En altta besin artıkları, ortada süt ve en üstte kan oluşur. Karaciğer bunları işleyip ayrıştırır. Sonra da kanı damarlara, sütü memeye gönderir ve artıklar da işkembede kalır. Bu olayda Allah'ın yüceliği çok açık bir şekilde görülmektedir. O'nun gücü ve kudreti ne kadar muazzamdır ve tefekkür erbabı için bu hadisenin hikmeti ne kadar derindir."¹⁹

Bu yorumdan sonra Zemahşerî, idrar yolundan çıktığından dolayı meniye necis görenlere karşı çıkan ve onun temiz olduğunu söyleyenlerin bazılarının bu âyete dayandıklarını ve sütün kan ve artık besinler arasından tertemiz çıkmasından hareket ederek meninin de dışarı çıkınca temiz kalacağını ifade ettiklerini söylemiştir. Akabinde de sütün necis şeylerin arasından kirlenmeden çıktığı gibi meninin de idrar yolundan kirlenmeden çıkmasının inkâr edilecek bir yönünün bulunmadığını ileri sürmüştür.²⁰ Zemahşerî, burada ortaya koyduğu fikhî bir hükmü; zamanının bilimsel anlayışına göre yaptığı bir yorum üzerine bina etmiştir.

Bağdat'ın önde gelen müfessirlerinden Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de âyeti seleflerinin yolundan giderek anlamış ve sütün aslının yem olduğunu, yemin kan haline geldiğini, sütün de bu kandan süzülüğünü ifade etmiştir. Âyetteki "سَائِغًا" "*Sâiğan*" sözcüğünü "Gübre ile kan arasından çıkmasına rağmen içenlere tiksinti vermeyen" şeklinde tefsir etmiştir. Mâlikî müfessir İbnü'l-Cevzî'nin bu yorumu yapmasında yine İbn Abbâs'tan yapılan rivayet etkili olmuş, o da tefsirinde bu rivayeti aynen aktarmıştır.²¹

¹⁷ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhim-Ganîm b. Abbâs b. Ganîm (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 3/184.

¹⁸ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (*Tefsîru'l-Begavî*), thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 3/85.

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/615-616.

²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/616.

²¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422), 2/568.

Kur'an'ı tefsir ederken kendi zamanındaki ilimlerin pek çoğundan faydalanarak bu veriler çerçevesinde âyetleri açıklamaya çalışan, bu sebeple ismi, bilimsel tefsir hareketi içerisinde çokça anılan Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) de, sütün oluşumu hakkında, kendi devrinin anlayışına göre yorumlar yapmıştır. Burada öncelikle söylenmesi gereken şey, Râzî'nin bu âyetin yorumunda önceki müfessirlerden ayrılan bir yönünün olduğudur. O, âyetin tefsirine, "فَرْث" "Fers" kelimesini, "İşkembede bulunan henüz dışarıya atılmamış besin" şeklinde tarif ederek başlamış ve sütün oluşumuyla ilgili İbn Abbâs'a ulaşan rivayeti aynen nakletmiştir. Ancak Râzî, bu rivayeti bir değerlendirmeye tabi tutmuş ve meseleye şöyle yaklaşmıştır: "Birisi şöyle bir şey diyebilir: Kan ve sütün oluşum yeri asla işkembe değildir. Çünkü herkes devamlı surette bu hayvanları boğazlamakta ve bu kişilerden hiç biri onların işkembesinde kan ve süt görmemektedir. Eğer süt ve kan işkembede oluşmuş olsaydı, bu durumu insanlar mutlaka müşahade ederlerdi." Sonra da "İşin aslı şu şekildedir" diyerek şu yorumu getirmiştir: "Canlı bir varlık beslenmek için herhangi bir gıda aldığı anda, bu gıda, o canlı eğer insansa midesine, hayvan cinsinden ise işkembesine gider. Gıda işkembede öğütülerek ilk hazım gerçekleşmiş olur. Sonra hazmedilmiş bu gıdalardan sıvı olanlar ciğere, katı olanlar ise bağırsaklara ulaşır. Bunlardan ciğere gidenler orada işlenir ve kana dönüştürülür. Böylece ikinci hazım gerçekleşmiş olur. Burada oluşan kan, "Safrâ", "Sevdâ" ve "Atık bir sıvı" ile karışır. Sonra da buradaki "Safrâ" safra kesesine, "Sevdâ" dalağa, sıvı böbreklere oradan da idrar torbasına gider. Kan ise ciğerden çıkan toplardamarlara geçer. İşte burada da üçüncü hazım gerçekleşir. Kan, ciğer ile meme arasında bulunan pek çok damar vasıtasıyla memeye ulaşır. Meme yumuşak dokulu beyaz bir et parçasıdır. Kan memeye ulaştığında Allah'ın eşsiz kudretiyle süt haline gelir. İşte sütün oluşumu hakkındaki en doğru görüş budur."²²

Râzî'nin en doğru görüş olarak sunduğu bu beyan, gerçekten de kendi dönemi için en doğru görüştür. Zaten Râzî, daha önceki müfessirlerin birbirini tekrar ettiği gibi yapmamış, kendi zamanındaki bilgi kaynaklarını kullanarak zamanının en doğru görüşünü ortaya koymaya gayret etmiş, böylece daha önceki müfessirlerin kullandığı İbn Abbâs rivayetini de kullanmasına rağmen onlardan ayrılarak bir kırılma noktası oluşturmuştur.

Sütün, kan ve gübre arasında oluşmasının keyfiyetiyle ilgili yorum yapanlardan Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) de tefsirinde, âyeti dönemin anlayışına göre yorumlamış fakat kendisinden yarım asır önce yaşamış olan Râzî'nin yaklaşımını geçememiş, daha önceki müfessirlerden intikal eden bilgileri tekrar etmiştir. O, âyette, sütün işkembedeki artık besinlerle damarlardaki kandan çıktığının bildirildiğini ifade ettikten sonra sütün oluşumuyla ilgili İbn Abbâs'tan aktarılan meşhur rivayete yer vermiştir. Daha sonra da âyetteki "حَالِصًا" "Hâlisân" kelimesini, sütün, kan ve gübreyle birlikteyken onlardan ayrışıp çıkmasına rağmen kanın kızıl rengiyle gübrenin tat ve kokusundan bir iz taşımadığı şeklinde açıklamıştır. Bu bakış açısının tabii bir sonucu olarak Kurtubî de, daha önceki bazıları gibi meninin, idrar yolundan çıkmasına rağmen temiz ve pak olduğuna hükmetmiştir.²³

Kurtubî ile yakın dönemlerde fakat farklı mekânlarda hayat süren Beyzâvî (ö. 685/1286), bu âyetten alınması gereken ibretin "Size sağlam hayvanların karınlarındaki besin artıklarıyla kan arasından süzülüp gelen, içenlere lezzet veren saf süt içeririz" ifadesinde olduğunu beyan ettikten sonra sütün oluşumunu şöyle tarif etmiştir: "Hayvanın yemiş olduğu yemler, işkembede hazmedilir. Bunlardan posa olmayan latif bir ürün meydana gelir. Sıvı hale gelmiş bu latif üründen kan üretilir. Süt de besin artıklarından süzülen kandan yaratılır." Bu yorumdan sora Beyzâvî de diğer tüm müfessirler gibi İbn Abbas'tan nakledilen rivayeti aktarmıştır. Ancak

²² Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb / et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 20/232.

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Etfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 10/124-125.

İbn Abbâs'tan gelen bu rivayette ifade edilenler muhtemelen döneminin anlayışıyla örtüşmüyor olacak ki şöyle bir yorum yapmıştır: “Şayet bu rivayet sahihse, bundan kasıt şu olabilir: Bu yenilen ve işkembede ortada ve üstte olan şeyler, sütün ve kanın bizzat kendisi değil onların hammaddesini oluşturan besinlerdir. Çünkü süt ve kan, işkembede oluşmaz, daha doğrusu karaciğer işkembede hazmedilen besinlerin en faydalı olanlarını emer, en alttaki artıklar da işkembede kalır. Böylece ciğer bu besinleri ikinci bir hazım gerçekleşinceye kadar tutar. Burada birbiriyle karışık halde dört çeşit sıvı oluşur. Bu sıvılar, ciğerdeki ayrıştırma özelliği sayesinde ayrışarak ihtiyaç miktarınca böbreğe, safra kesesine ve dalağa geçerlerken kalanlar da Allah'ın planladığı şekilde ihtiyacı olan diğer azalara dağılırlar. Daha sonra, eğer hayvan dişi ise serin ve nemli bir kıvam oluşması için yediği yem oranında bu sıvı karışım artar, meydana gelen fazlalık önce ceninin faydalanması için rahme dökülür. Oradan ayrıldığında, bu fazla sıvı veya bunun bir kısmı memeye gider, buradaki yumuşak dokulu beyaz etle buluşunca beyazlaşarak süt haline gelir. Her kim süt ve kan gibi bedendeki diğer sıvıların meydana gelmesi, bunların yerlerinin belirlenmesi, akışlarının sağlanması gibi hususlarda Allah'ın sanatını düşünecek olursa, tüm bunları meydana getiren sebeplerin ve bu düzeni harekete geçiren gücün en uygun zamanda devreye girmesini görüp Allah'ın hikmetinin mükemmelliğini ve rahmetinin sınırsızlığını kabul etmeye mecbur kalır.”²⁴ Dikkat edilecek olursa Beyzâvî de yaklaşık olarak Râzî'nin söylediklerini tekrar etmiş ve bu arada daha önceki müfessirlerin söylediklerinden biraz daha farklı bir yorum ortaya koymuştur.²⁵

Ebü'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310), sütün nasıl oluştuğuna temas ederek İbn Abbâs'tan aktarılan bilgileri isim vermeden tekrarlamış, ilave olarak âyetten alınması gereken ibreti şöyle açıklamıştır: “İşkembedeki sindirilmiş besin, süt ve kandan oluşan üç katman arasında bir perde vardır. Bu perde sebebiyle ne kanın rengi ne de artık besinlerin kokusu süte karışmaktadır.”²⁶

Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Hâzin (ö. 741/1341) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) her ikisi de önce İbn Abbâs'tan gelen rivayeti ardından da Râzî'nin yaptığı yorumu isim vererek aynen alıntılar ve Allah'ın yaratmadaki güç ve kudretine dikkat çekmişlerdir.²⁷

Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1373) de, sütün oluşumu ile ilgili olarak kısa bir açıklamada bulunmuş ve şöyle demiştir: “Yem hayvanın midesinde sindirilerek hazır hale geldiğinde ondan oluşan kan damarlara, süt memeye, idrar mesaneyeye ve besin artıkları da vücuttan atılacağı yere gider. Bunların hiçbirisi, birbirinden ayrıldıktan sonra tekrar bir araya gelmez ve bir değişikliğe de uğramaz.”²⁸ Görüleceği üzere İbn Kesîr de sütün işkembede oluştuğu var sayımıyla âyeti yorumlamış ve kendi bilgi düzeyine göre Allah'ın kudretine işaret etmeye çalışmıştır.

²⁴ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'âşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 3/232.

²⁵ Konuyla ilgili yapılmış bir çalışma için bk. Mehmet Bağış, “Beydâvî'nin Envâru't-Tenzîl'inde Bilimsel Tefsir”, *Şehr-i Nuh Uluslararası Multi Disipliner Çalışmalar Sempozyumu*, ed. Gültekin Gülçay (b.y.: İksad Yayınları, 2018), 10-13.

²⁶ Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfîzüddin en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî (Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl)*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 2/220-221.

²⁷ Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim b. Ömer el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*, tsh. Muhammed Ali Şâhin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 3/84-85; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr fî't-tefsîr*, thk. Sîdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 6/556.

²⁸ Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 4/581.

Tunuslu müfessir İbn Arafe el-Vergammî (ö. 803/1401), sütün oluşumuyla ilgili Zemahşerî'den olduğu gibi alıntı yaparak onun söylediklerini tekrar etmiştir.²⁹

Horasanlı müfessir ve astronomi âlimi Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî (ö. 730/1329 [?]), sütün, kan ve besin artıkları arasından çıkmasıyla ilgili yorumlara tabiplerin karşı çıkmasını gündeme taşımıştır. Onların şöyle dediklerini aktarmıştır: "Bu görüş, sezgi ve gözlemlerle ters düşmektedir, zira her gün hayvanlar boğazlanmasına rağmen onların işkembelerinde kan ve süt görülmemektedir, eğer kan, işkembenin en üst kısmında ise o hayvan kustuğunda ilk olarak kan akması gerekirdi, akmadığına göre bu beyan yanlıştır." Nîsâbü'rî, bu itirazı aktardıktan sonra Râzî'nin sütün oluşumuyla ilgili söylemiş olduklarını aynen aktarmış; süt, kan ve besin artıklarının bir temasının olmadığını ifade etmiştir. Sonra da sütün, doğumla ilişkisine temas etmiş, yavrunun doğmasına yakın sütün oluşumundan bahsetmiş, bu hususta Allah'ın muhteşem kudretine de işaret ederek yaşadığı döneme ait bilgileri tefsirine derç etmiştir. En son olarak da Şafîîlerin, sütün, kan ve artıklara karışmadan tertemiz dışarı çıkmasını, idrar yolunu takip ederek dışarı çıkan meninin de temiz olduğuna delil olarak zikretmiştir.³⁰ Sonuç olarak Nîsâbü'rî de, sütün nasıl oluştuğu konusunda klasik anlayışı tekrar etmiştir.

Kudüs kadılığıyla meşhur olan Mucîruddîn el-Uleymî (ö. 928/1522),³¹ Mısırlı müfessir ve dil âlimi Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570),³² Osmanlı şeyhülislâmı Ebüssuud el-İmâdî (ö. 982/1574),³³ Mutasavvıf ve müfessir İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725),³⁴ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1270/1854)³⁵ ve Muhammed Sıddîk Bahâdır Hân (ö. 1307/1890)³⁶ gibi müfessirlerin tamamı İbn Abbâs'tan ve Râzî'den aktarılan bilgiler çerçevesinde daha önce söylenenleri tekrar etmekten öte bir yorumda bulunmamışlardır.

Konumuz olan Nahl Sûresi âyetiyle ilgili buraya kadar yapılan alıntılarda iki önemli bilgi göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, İbn Abbâs'tan yapılan rivayet; ikincisi ise Râzî'nin ortaya koyduğu yorumdur. Sütün oluşumun nasıl olduğu sorusuna cevap arayan bütün tefsirler âyeti, bu iki yorumun dışına çıkmadan rivayete bağlı kalarak tefsir etmişlerdir. Hâlbuki bu yorumlar zamanla değişen bir özellik arz etmektedir. Her müfessir kendi zamanındaki bilgileri kullansaydı hem bilimsel bilginin seyrini izleme imkânı olurdu hem de daha doğru bilgiye ulaşma imkânı bulunarak Allah'ın güç ve kudreti, dönemin insanlarına daha etkili bir şekilde anlatılabilirdi.

2.2. Modern Dönem

Kur'an'ı müspet ilimlerin bulgularından faydalanarak yorumlayan ve bilimsel tefsir hareketinin önemli temsilcilerinden biri olan Mısırlı âlim Tantâvî Cevherî (1862-1940), sütün oluşumu konusunda döneminin bilimsel verilerinden faydalanmış, hayvanlardaki sindirim sistemini anlattıktan sonra sütün oluşumunu şu şekilde izah etmiştir: "Süt, damarlarda akan

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Arafe el-Vergammî, *Tefsîru İbn 'Arafe*, thk. Celâl el-Esyûtî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008), 3/31.

³⁰ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nîsâbü'rî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416), 4/278-279.

³¹ Mucîruddîn b. Muhammed el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî, *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Nûruddîn Tâlib (b.y.: Dâru'n-Nevâdir, 1430/2009), 4/37.

³² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr* (Kahire: Matbaatü Bulak, 1285), 2/242.

³³ Ebüssuud el-İmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 5/124.

³⁴ İsmâil Hakkı b. Mustafâ el-İstanbulî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/48-49.

³⁵ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, thk. Alî Abdülbârî Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415), 7/416.

³⁶ Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî, *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'ân*, nşr. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye li't-Tibâ'a, 1412/1992), 7/269.

kandan özel bir metotla üretilmektedir. Üretildiği yerden, yavruların emzirildiği memeye gelmektedir. Süt iki uyluk arasında oluşmakta, kan, toplardamarlar ve atardamarlar vasıtasıyla tüm vücutta dolaşmaktadır. Hayvanların yediği yemler mide vasıtasıyla bağırsaklara gönderilmekte, burada, yenen gıdaların özleri damarlar tarafından emilerek kan haline gelmektedir. Âyette; ‘Besin artıkları ve kan arasından’ ifadesi geçmektedir. Buradaki ‘Arasından’ kelimesiyle mekân kastedilmektedir. Zira kanın oluşmasının, bağırsaktaki maddeleri çepeçevre kuşatmak suretiyle gerçekleştiği açıktır. Bağırsaktaki yarı sindirilmiş artıkların oluşması ise bu işin bir diğer tarafıdır. Buradan şu anlaşılır: Bağırsaklar bedeninin en sonunda; kan, bedeninin her tarafında; süt ise mekân olarak bu ikisinin arasında; bunların her biri de kendilerine tahsis edilen yerdedir. Besin artıkları sütle karışık değildir çünkü her biri planlandığı şekilde kendi mekânındadır. Kan da süte tahsis edilmiş olan memenin içinde değildir, çünkü kan, atar ve toplardamarlar vasıtasıyla memeyi çepeçevre kuşatmıştır, bu damarlardan dışarı çıkamaz. İşte bu âyetin son tahlildeki anlamı bu şekildedir.”³⁷ Bu yorumdan açıkça anlaşıldığı gibi Cevherî, “Sütün, kan ve besin artıklarıyla karışık halde bulunmasına rağmen Allah’ın takdiriyle birbirine karışmadığı” şeklindeki klasik anlayıştan tamamen ayrılmakta, kendi zamanının bilimsel verileriyle âyeti izah etmeye çalışmaktadır.

Tefsir ve Arap edebiyatı alanında söz sahibi âlimlerden biri olan Mısırlı Ahmed Mustafa el-Merâgî (1883-1952), içtimaî-edebî tefsir ekolüne mensup sayılsa da tefsirinde bilimsel verilerden faydalanmayı ihmâl etmemiştir. Konumuz olan âyetin tefsirinde de sütün oluşumuna temas ederek gününün bilimsel anlayışını tefsirine yansıtmış ve şöyle demiştir: “Allah, yüce kudretiyle hayvanları yedikleri ot ve et cinsi gıdalarla beslenecek, yediklerini hazmedince de yine Allah’ın izni ve planlamasına uygun olarak bedene faydalı özlere dönüştürecek ve özü alınmış fazlalıkları da dışarıya atabilecek bir donanımla yaratmıştır. İşte hayatın devamını sağlamak üzere damarlarda akan kan bu faydalı özlere dönüşmektedir. Allah, memeyi adeta kanı süte dönüştüren bir fabrika gibi yaratmıştır.”³⁸ Merâgî, yaptığı bu tefsirle klasik anlayıştan tamamen ayrılmış ve sütün kan dolaşımı yoluyla memedeki süt bezleri tarafından emilim yoluyla oluştuğunu ifade etmiştir.

Mısırlı âlim Muhammed Ebû Zehra (1898-1974), İbn Abbâs’tan gelen rivayeti aynen tekrar etmiştir.³⁹

Muhammed Esed’in (1900-1992) uzun soluklu bir çalışması olan, çağdaş batılı anlayışın Kur’an’la yakınlaşmasına önemli bir kapı aralayan tefsirinde, günün anlayışı öne çıkarılmış ve zaman zaman bilimsel veriler kullanılmıştır. O, konumuz olan âyette ifade edilen “*Sütün, kan ve artık besinler arasından süzülmesi*” ile ilgili olarak şöyle demiştir: “Bir salgi bezi ürünü olan süt, hayvanın hayatı için zaruri bir madde değildir. Beri yandan, hayvan bedeninin, kendi metabolizmasına artık hiçbir yararı kalmadığı için dışarı atması gereken bir madde de değil bu ikisi arasında bir şeydir. Bu sebeple âyette süt, ‘Hayvan bedeninden atılacak besin artıklarıyla kan arasından süzülen bir sıvı’ olarak tanımlanmıştır.”⁴⁰ Esed’in, sütün, memedeki salgi bezleri vasıtasıyla üretildiği yönündeki açıklamalarından, onun, sütün oluşumu konusunda, çağının bilimsel verilerinden elde ettiği bilgiler çerçevesinde güncel bir bakış açısına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Son devir âlimlerinden Vehbe ez-Zühaylî (1932-2015), sütün yaratılışının keyfiyetine yüzeysel olarak işaret ettiği tefsirinde, âyetin, Allah’ın muhteşem kudretini gözler önüne

³⁷ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur’âni'l-kerîm* (Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1350), 8/139.

³⁸ Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî* (Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1365/1947), 14/103.

³⁹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehra, *Zehratu't-tefâsîr* (b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 8/4211.

⁴⁰ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 6. Basım, 2015), 657.

serdiğini belirttiikten sonra şu mesajı verdiğini bildirmiştir: “Ey insanlar! Deve, sığır ve koyun gibi hayvanlarda bizim kudretimize ve rahmetimize delâlet eden muhteşem işaretler vardır. Zira biz sağmal hayvanların karnından çıkan; her türlü lekeden uzak, içimi hoş ve lezzetli, besleyici ve hazmı kolay olan süt gibi bir içeceği size içiriyoruz ki Allah bu içeceği, hayvanın yediği yemlerle kan arasından süzerek yaratmaktadır. Hayvanın karnından beyazlığı, tadı ve lezzetiyle çıkan bu süt, işkembe ve bağırsaklardaki yiyeceklerin özünden, damarlardaki kandan süzülerek oluşmaktadır. Midedeki gıda hazmedilince onun özünden damarlara kan, memelere süt, böbreklere idrar, dışarıya da dışkı gönderilmektedir. Bunlardan hiçbirini diğerini bulandırmamakta, ayrıldıktan sonra tekrar birbirine karışmamakta, değiştirmemekte herhangi bir etki etmemektedir. İşte bu durum, Allah'ın eşsiz kudretine ve sonsuz hikmetine önemli bir delildir.”⁴¹ diyerek âyetin, Allah'ın yaratmadaki gücünü gösterdiğine işaret etmiştir. Zühaylî'nin kanın besinlerden, sütün de kandan emilim yoluyla oluştuğu şeklindeki bu yorumu, hiç şüphesiz ki klasik yorumlardan ayrılmaktadır.

İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri adlı tefsirinde, çağın bilimsel verileriyle âyetler arasındaki bağlantılara özellikle temas eden Celal Yıldırım (1932-2020), konumuz olan âyeti yorumlarken sütün oluşumu ile ilgili olarak bilimsel verilerden faydalanmış ve şöyle demiştir: “Sütün oluşumunda kandan söz edilmesi çok dikkat çekicidir. Şöyle ki: Kan vücut içinde dolaşım dokuların ve organların muhtaç oldukları gıda maddelerini ve gereken oksijeni taşımaktadır. Böylece imal edilen sütte besin maddelerinin meydana gelmesini sağlamak hususunda kanın rolü elbette ki çok büyüktür. Görülüyor ki, on dört asır önce kanın vücutta sağladığı hayatî faaliyetini ve sütün oluşmasındaki rolünü konu edinen Kur'an'ın insan sözü olması düşünülemez. Çünkü o tarihlerde ilmin temelini oluşturan bu gibi bilgileri bilen ve okutan bir okul mevcut değildi.”⁴²

Burada müfessir tarafından sütün oluşumu ile kan arasında kurulan bağ, Kur'an âyetlerinin verileriyle değil, bilimsel çalışmalarla elde edilen sonuçlar çerçevesinde oluşturulmuştur. Zira bilimsel çalışmalar, sağmal hayvanların süt verebilmesi için Allah'ın bu hayvanlarda kurduğu muhteşem düzeni anlamayı gaye edinmiş bir alandır.

3. Sütün Oluşumu ile İlgili Bilgilerin Güncellenmesi

Allah'ın, Nahl Sûresi'nde yer alan söz konusu âyette, sağmal hayvanlarda çok önemli ibretler bulunduğunu, sütün oluşumunda nice muhteşem mucizeler olduğunu haber verip sütün nasıl oluştuğuyla ilgili ayrıntı vermemesi, insanların yaşadıkları dönemin bilgisiyile bu konuyu anlamaları gerektiği gibi bir mesaj barındırmaktadır. Zira bu gibi konular iyi anlaşıldığında, Allah'ın güç ve kudreti daha iyi fark edilecektir.

İnsanlık ilk baştan itibaren hayvanların yedikleriyle, et ve süt verimi arasında bir bağlantı olduğunu fark edebilecek kapasitede yaratılmış bir varlık olmakla birlikte yenen gıdaların ete ve süte nasıl dönüştüğü ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip değildi. Bu bilgiler, o günden bugüne gözlem ve deneye dayalı bilimsel çalışmalar yoluyla elde edilmeye başlanmış ve günümüzde önemli bir noktaya ulaşmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, bu konuda hâlâ bilinmeyen nice sırlar mevcuttur ve bunların büyük bir kısmı muhtemelen gelecek nesiller tarafından tespit edilip keşfedilecektir. Bu sebeple eşyanın tabiatına ve yaratılışın nasıl meydana geldiğine taalluk eden konularla ilgili âyetler, her devrin kendi bilimsel verileri çerçevesinde ele alınmalı ve bu bilgiler devamlı bir surette güncellenmelidir.

Özellikle Nahl Sûresi 66. âyetine bu çerçevede bakıldığı zaman âyetlerdeki beyanla bilimsel bilgilerin tam bir uyum içerisinde olduğu görülecektir. Zira modern bilim hayvanlarda

⁴¹ Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerîa ve'l-menhec* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1411/1991), 14/169.

⁴² Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1986-1991), 7/3346.

sütün oluşum keyfiyetiyle ilgili oldukça önemli bilgilere ulaşmış, bu bilgiler çerçevesinde sindirim sistemi, dolaşım sistemi ve bunların vücuttaki fonksiyonları üzerine oldukça aydınlatıcı bulgular elde etmiş bulunmaktadır. Nahl Sûresindeki sütle ilgili âyeti tekrar hatırlamak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً لَتُنْتَفِكُمْ بِهَا فِي بَطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا حَالِصًا سَائِعًا لِلشَّارِبِينَ

“Sizin için sağmal hayvanlarda da ibret alacağımız hususlar vardır. Nitekim size hayvanların karınlarındaki sindirilmekte olan besinlerle kan arasından süzülüp gelen, içenlere lezzet veren saf süt içirmekteyiz.”⁴³

Bu âyette sütün, “فَرْث” “Fers” ile kan arasından çıktığı söylenmektedir. *Fers* kelimesi genel olarak “Dışkı” şeklinde tercüme edilmektedir, fakat bu tercümenin gerçeği yansıttığı söylenemez. Zira dışkı, boşaltım sistemiyle dışarıya atılan maddeleri ifade etmektedir. Hâlbuki âyetteki “*Fers*” sözcüğüyle kastedilen, hayvanların yediği, sindirilmek üzere işkembede bulunan ve buradaki işlemde sonra bağırsaklara intikal eden besinlerdir.⁴⁴ Bu sebeple bağırsaklarda bulunan bu besinler işe yaramayan maddeler değil, asıl işe yarayacak olan unsurlardır. Bu besinler, burada sindirildikten sonra işe yaramaz hale geldiklerinde dışarı atılırlar. Bu sebeple sütün oluştuğu “*Fers*”, dışarı atılan ve hiçbir işe yaramayan atıklar değil, sindirimi devam eden besinlerdir.

Âyette sözü edilen “*Fers*”, bağırsaklarda emilerek kanı oluşturmakta, kan ise vücudun tüm hücrelerine dolaşım yoluyla dağılarak organların beslenmesini sağlamaktadır. Memelerde dolaşan kan, süt bezleri tarafından emilmek suretiyle içerdiği zengin besinler sebebiyle tüm memeli varlıkların ihtiyaçlarını karşılayabilen ve hayatî önemde bir temel gıda maddesi olan sütün oluşumuna aracılık etmektedir. Dolayısıyla süt, hayvanlardaki sindirim sistemi, dolaşım sistemi, üreme sistemleri ve memelerdeki süt bezleri arasındaki muhteşem bir organizasyon, koordinasyon ve iş birliği sonucunda çok özel işlemlerden ve merhalelerden geçerek oluşmaktadır. Bu mucizevî oluşumun gerçekleşebilmesi için hem meme bezlerinin hem de sütün oluşması ve salgılanması için birçok hormonun birlikte çalışması ve iş birliği yapması gerekir.

Özel yöntemlerle sığırların memeleri üzerinde yapılan inceleme ve araştırmalarda sütün, nihai olarak, tüm içerikleriyle birlikte memedeki çok karmaşık bir sitem içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu karmaşıklık sebebiyle, sütün içeriğinde mevcut olan bazı bileşenlerin nasıl meydana geldiğiyle ilgili bugüne kadar ikna edici veriler elde edilememiştir. Ancak tespit edilebildiği kadarıyla, kandaki bileşenlerin süt haline gelebilmesi yani kandan süte dönüşüm için uygun şartların oluşması gerekmektedir. İlaveten bu şartların tamamı memede ve dolaşım sistemi içerisinde meydana gelmektedir.

Memeler, hamilelik başladığı andan itibaren, üreme sisteminden aldığı sinyallerle faaliyete geçmeye müsait bir yapıdadır. Bunun için muhtaç olduğu tüm donanımlar, vücudun tabii olduğu sistem içerisinde mevcuttur. Bu sebeple süt, sistemin tabii seyri içerisinde ağızdan alınan besinlerin işkembede oradan sindirilerek bağırsaklara geçmesiyle başlayan sürecin ardından entegre bir düzen içerisinde oluşmaktadır. Bu düzende, otlama, çiğneme, yeme, geviş getirme gibi işlemlerden sonra mideye giren tüm besinler, salgılanan asitler sayesinde en küçük parçalarına ayrılırlar. Damarlarda yolculuğa çıkabilecek en küçük enerji paketleri haline gelen bu besinler, daha sonra, bağırsaklardan kana karışırlar; kalan artık maddeler ise dışkı olarak bedenden atılmak üzere, bağırsaklardaki yolculuğuna devam ederler. Kan ise, bu besin paketlerini vücudun her tarafına taşır. Hayvanın memelerindeki süt bezleri, kanın taşıdığı bu

⁴³ en-Nahl 16/66.

⁴⁴ Ferâhîdî, “frs”, 8/220; Cevherî, “frs”, 1/289; Râğîp el-İsfahânî, “frs”, 628; İbn Manzûr, “frs”, 2/176.

paketlerden gerekli olan maddeleri, gerekli miktarlarda alır, işler ve süte çevirir. Sonunda da her biri diğerinden müstakil olarak çalışan bölümlerde oluşan süt, memedeki süt kanallarından meme uçlarına ulaşır ve oradan da dışarıya çıkar. Yani Allah, vücuttaki her bir organı yarattığı gibi onlara görevlerini de öğretmiştir. Süt de vücudun birer parçası olan ve Allah'ın kendilerine nakşettiği yasalara uygun olarak görevlerini icra eden bu organların muhteşem uyumu ve iş birliği sonucunda meydana gelmektedir.

Bu süreç içerisinde sütün kanla ve sindirilmek üzere işkembede bulunan gıdalara direk bir teması bulunmamaktadır. Yaklaşık %88'i sudan oluşan ve daha az miktarda ve birbirlerine yakın oranlarda yağ, protein, mineral ve daha pek çok faydalı besinleri içeren süt, Allah'ın memeli tüm canlılarda var ettiği yasalara uygun olarak, yenilen gıdalardan alınmakta, bunlar kan dolaşımıyla memeye intikal etmekte ve memedeki sistem içerisinde üretilmektedir. Memede bir litre sütün oluşabilmesi için buradan beş yüz litreye yakın kanın geçmesi gerekmektedir; bu esnada, sütün içerisinde mevcut bulunan tüm element, vitamin vs. gibi unsurların meme tarafından emilerek alınmaktadır. Bu da yaratılışın aynı zamanda muhteşem bir sanatsal faaliyet sonucunda oluştuğunu gözler önüne sermektedir. Bu sanatın ihtişamını anlamaya katkı olmak üzere memenin, bu emilim esnasında, damarlarda beraber dolaşmalarına rağmen sadece süt için lazım olan unsurları seçip alması, üre vb. zararlı unsurlardan uzak durması da ibretlik bir hadisedir. Yine bu emilim esnasında kıpkırmızı kan içerisinden süzülerek bembeyaz bir sıvının ortaya çıkması Allah'ın yaratmadaki gücünü fark etmeye vesile olan önemli bir mucizedir.⁴⁵

Kısaca özetlemek gerekirse süt, sindirilmek üzere işkembede bulunan besinlerle bunlardan emilim yoluyla alınan kandan süzülerek oluşan muhteşem bir içecektir. Âyet, sütün oluşum keyfiyetiyle ilgili bilimsel bilgiler çerçevesinde anlaşılmaya çalışıldığında hem âyetin beyan ettiği gibi sağmal hayvanlardan alınacak ibret daha anlaşılır hale gelmekte hem de Allah'ın yaratmadaki eşsizliği daha belirgin olarak açığa çıkmaktadır. Böylece Allah'a olana güven ve hayranlık artmakta, bunun sonucunda da O'ndan başkasına kul olmama bilinci zirveye çıkmaktadır.

Sonuç

Allah'ın vahiy yoluyla indirdiği âyetleri yanında tüm varlığa nakşettiği başka pek çok âyetlerinin de mevcut olduğu, bilinen bir hakikattir. Vahiyle gelen âyetler dinin konusunu, varlığa nakşedilenler ise bilimin konusunu oluşturmaktadırlar. Allah'ın, Kur'an'da ibret almaya davet ettiği hususlar, genel olarak bilimin konusunu oluşturan unsurlardan meydana gelmektedir.

Âyette, sağmal hayvanlardan ve sindirilmeye hazır gıdalarla kan arasından oluştuğu ifade edilen süttten alınması gereken ibret, "Sütün nasıl oluştuğu", bir diğer deyişle "Sağmal hayvanların sütü ne şekilde imal ettikleri" ile yakından alakalıdır. Bu sebeple bu âyetin yorumuna yönelik olarak öteden beri tefsirlerde, sütün oluşum keyfiyetine dair açıklamalar yapılmış, bu izahlar, zamanın bilimsel anlayışından ve bu anlayışın ürettiği bilgilerden beslenmiştir.

Şurası bir hakikattir ki, bilimsel bilgi, devamlı gelişim gösteren ve yenilenen bir özelliğe sahiptir. Bunun tabii bir sonucu olarak her devir, kendi zamanının bilgisini üretmiş ve böylece bilimsel bilgi, devamlı değişen ve gelişen bir seyir izlemiştir. Bu sebeple, âyetlerin tefsirine medar kılınan bu tür alıntılar asla değişmeyen malumatlar olarak telakki edilmemeli ve her

⁴⁵ Bu bölümün derlendiği kaynaklar ve daha ayrıntılı bilgiler için bk. Nejet Dursun, *Veteriner Anatomi III* (Ankara: Medisan Yayınevi, 2000), 193-197; Klaus Dieter Budras – Anita Wünsche, *Veteriner Anatomi Atlası*, çev. Zekeriya Özüdoğru (Malatya: Medipres, 2009) 96; Attila Tanyolaç, *Özel Histoloji* (Ankara: Yorum Basın Yayın, 1999), 179-183; Mustafa Üçüncü, *Süt Mamulleri ve Teknolojisi* (İzmir: Sidas, 2018), 1-19.

dönem, bu tür bilgileri, kendi zamanının bilimsel verileri çerçevesinde ele almalıdır. Bunu yaparken de ne sonrakiler öncekileri gaflet ve cehaletle suçlamalı ne de öncekilerin tefsire medar kıldıkları bilgiler, kutsal ve değişmez kabul edilmelidir.

Sütün oluşumuyla ilgili âyetlerde de görüleceği üzere ilk dönemlerde “Süt nasıl oluştu?” sorusuna cevap olarak o devirde bilinenlerin bir sonucu olarak ortaya konulmuş olan rivayet, uzun bir süre herhangi bir sorgulamaya tabi tutulmadan aynen tekrar edilmiş ve âyet bu rivayet çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu süreç içerisinde ilk dönemdeki rivayetin, devrin bilimsel verileriyle veya gözlem ve tecrübeyle uyuşmadığının ortaya çıktığı dönemlerde, dönemin bilimsel anlayışı çerçevesinde üretilen bilgiler kullanılarak “Sütün nasıl oluştuğu” sorusuna cevaplar aranmış ve öncekilerin yaptığından farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde, yine ilk rivayet çerçevesinde âyetin tefsir edildiği görülse de yorumlarda, dönemin bilgi kaynaklarının kullanıldığına da şahit olunmuştur.

Bu çalışma sonucunda, Allah’ın varlığa dair âyetlerinin anlaşılmasında, rivayetten ziyade tecrübeye dayalı bilginin, yani bilimsel bilginin kullanılması gerektiği, ilgili âyetlerin yorumlanma süreci içerisinde daha belirgin hale gelmiştir. Öncekilerin, kendi dönemlerinde üretilmiş bilgilere dayalı yaptıkları yorumların değişmez ve değiştirilemez rivayetler olarak görülmesinin uygun olmayacağı, gözlem ve deneye dayalı üretilen bilgilerin devamlı değişen ve gelişen bir seyir izlemesi sonucu, bu husustaki nihaî sözün belki hiçbir zaman söylenemeyeceği ortaya çıkmıştır. Sütün nasıl oluştuğu gibi, bilimsel veriler çerçevesinde anlaşılabilir konularda, her müfessir kendi döneminin verilerini kullanmış olsaydı, bilim tarihine dair çok önemli bir arşive sahip olunacağı da anlaşılmıştır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 45 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Akbaş, Ahmet. "Kur'an ve Bilim: Kur'an'ın Söylemleri Açısından Kur'an-Bilim İlişkisi". *Bilim Tarihi ve Felsefesi Sempozyumu*. ed. Ömer Bozkurt. 254-279. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. thk. Alî Abdülbârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415.
- Bağış, Mehmet. "Beydâvî'nin Envâru't-Tenzîl'inde Bilimsel Tefsir". *Şehr-i Nuh Uluslararası Multi Disipliner Çalışmalar Sempozyumu*. ed. Gültekin Gülçay. 9-20. b.y.: İksad Yayınları, 2018.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Begavî)*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kebîr*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr, 1432/2011.
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.
- Budras, Klaus Dieter – Wünsche, Anita. *Veteriner Anatomi Atlası*. çev. Zekeriya Özüdoğru. Malatya: Medipres, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1414/1993.
- Bursevî, İsmâil Hakkı b. Mustafâ el-İstanbulî. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüğâ ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1407/1987.
- Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*. 25 Cilt. Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1350.
- Dursun, Nejd. *Veteriner Anatomi III*. Ankara: Medisan Yayınevi, 2000.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhîr fî't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Zehratü't-tefâsîr*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebüssuud el-İmâdî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyê'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 6. Basım, 2015.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman el-Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmirâî. 8 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü Hilâl, ts.
- Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ömer. *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*. tsh. Muhammed Ali Şâhin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Arafe, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Vergammî. *Tefsîru İbn 'Arafe*. thk. Celâl el-Esyûtî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- İbn Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. 10 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûhi ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422.
- Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Hân b. Hasen b. Alî. *Fethu'l-beyân fî makâsıd'l-Kur'ân*. nşr. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye li't-Tıbâ'a, 1412/1992.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Etfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 3. Basım, 1384/1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Tefsîru'l-Mâtürîdî / Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâgî*. 30 Cilt. Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1365/1947.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfızüddin. *Tefsîru'n-Nesefî / Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî. *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.
- Râgıp el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem 1412.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb / et-Tefsîru'l-kebîr*. 32. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. el-İmâm Ebî Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrâhim - Ganîm b. Abbâs b. Ganîm. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tefsîru's-Semerkindî*. thk. Ali Muhammed Mu'avviz vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zı me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr*. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü Bulak, 1285.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 2. Basım, 1415/1994.
- Tanyolaç, Attila. *Özel Histoloji*. Ankara: Yorum Basın Yayın, 1999.
- Uleymî, Mucîruddîn b. Muhammed el-Makdisî el-Hanbelî. *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Nûruddîn Tâlib. 7 Cilt. b.y.: Dâru'n-Nevâdir, 1430/2009.
- Üçüncü, Mustafa. *Süt Mamulleri ve Teknolojisi*. İzmir: Sidas, 2018.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. Heyet. 25 Cilt. Suud: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1430.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ Ebî Sa'lebe et-Teymî. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şilbî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. 14 Cilt. İzmir: Anadolu Yayınları, 1986-1991.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.
- Zühaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-akîdeti ve's-şerîa ve'l-menhec*. 32 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1411/1991.